

УДК 159.922.7

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.4-2.19>**О. О. Щербакова**кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник
ДУ «Інститут охорони здоров'я дітей та підлітків
Національної академії медичних наук України»**Я. В. Клиженко**

психолог

КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНА ПРОГРАМА «КОНФЛІКТ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ»

У статті розглядається питання запобігання розвитку конфліктних ситуацій у навчальних колективах учнів базової школи шляхом створення і організації корекційно-розвивальної програми «Конфлікт кризь призму підліткового віку» і впровадження її в закладах загальної середньої освіти із метою формування в учнів, вчителів і батьків єдиного сприйняття ситуації конфлікту, навичок, необхідних для конструктивного вирішення конфліктних ситуацій, що сприятиме запобіганню нових і ефективному вирішенню наявних конфліктів та створенню атмосфери співпраці. Проаналізувавши основні погляди на поняття конфлікту, ми у роботі приймаємо інтегроване визначення поняття конфлікту, а саме як зіткнення на індивідуально-психологічному або соціально-психологічному рівнях значущих, конкурентних або несумісних потреб, мотивів, інтересів, цілей, дій і вчинків, коли одна із сторін сприймає дії іншої як загрозу її інтересам. Конфлікт як проблема комунікації веде до пристосування як своєрідної «реакції захисту»; таким чином, постає проблема раціонального усвідомлення та можливості подолання особистісних форм конфлікту. У корекційно-розвивальній програмі «Конфлікт кризь призму підліткового віку», поняття конфлікту розглядається як невіддільна частина розвитку стратегій соціальної адаптації підлітка. Підлітковий вік дитини – період біологічної перебудови організму, що супроводжується змінами особистості, які проявляються у підвищенні рівня агресивності, конфліктності, загостренні відносин з найближчим оточенням: друзями, однокласниками, батьками і вчителями. Тому дана програма охоплює всіх суб'єктів освітнього процесу, а не лише тільки підлітків. Виконуючи в процесі занять різноманітні групові та індивідуальні завдання, учні отримують досвід вирішення конфлікту, розуміння, що спричиняє конфлікт і що допомагає його вирішенню, здобувають навички, необхідні у повсякденному житті не тільки дитині, а й дорослій людині протягом усього життя в різноманітних контекстах. У статті прописана та обґрунтована мета програми; розкриваються структура та основні форми роботи; прописані очікувані результати впровадження корекційно-розвивальної програми.

Ключові слова: конфлікт, підлітковий вік, вікові кризи, психолого-педагогічний конфлікт, корекційно-розвивальна програма.

Постановка проблеми. Історія людства з давніх часів і до теперішнього часу показала, що конфлікти існували завжди і будуть існувати стільки, скільки існує взаємодія людей. Життя доводить, що конфлікт не відноситься до тих явищ, якими можна керувати на основі життєвого досвіду і здорового глузду. Будь-який ефективний вплив на конфлікт може бути в тому випадку, коли ми досить глибоко розуміємо дійсні причини виникнення конфлікту, представляємо закономірності його розвитку і володіємо механізмами і навичками вирішення. У зв'язку з цим особливого значення набув такий феномен, як психолого-педагогічний конфлікт. Природа такого конфлікту відрізняється тим, що головною дієвою особою є дитина, а не доросла людина, що володіє досвідом, вміннями, розумом, волею, самоконтролем, саморегуляцією й іншими якостями, набутими в ході життя. Крім того, цей конфлікт завжди супроводжується вели-

ким психологічним напруженням, яке дитині набагато важче винести, ніж дорослому. Особливо гостро цей конфлікт протікає, коли діти досягають підліткового віку.

Підлітковий вік є складним періодом, коли відбуваються важливі зміни в організмі та емоційно-психологічній сфері дитини. Серед особливостей сучасних підлітків дослідники виділяють підвищену конфліктність у міжособистісному спілкуванні з однолітками (Т. Драгунова, В. Лозовцева, А. Сорокіна, А. Дорохова та ін.), з дорослими, насамперед з батьками (А. Сорокіна, Т. Барлас та інші). Практичні дослідження доводять, що підлітки не вміють вирішувати конфлікти, а в конфліктних ситуаціях демонструють неефективні стратегії поведінки, які не тільки не вирішують, а й поглиблюють конфлікт (О. Резнікова, О. Солодка та інші) [1; 6].

Для розвитку потенційних можливостей особистості, її внутрішніх ресурсів, інтенсифікації твор-

чого почала підлітків і їх повноцінної самореалізації в освітньому процесі необхідно вивчення всіх функціональних компонентів конфлікту і засобів, що сприяють його конструктивному розв'язанню, формування навичок аналізу та шляхів вирішення конфліктних ситуацій, а також формування атмосфери довіри, прийняття, готовності до діалогу в середовищі підлітка, а саме в площині взаємодії учень – учень, учень – вчитель, учень – батьки, вчитель – батьки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

В умовах реформування освіти розглядається необхідність співпраці всіх суб'єктів освітнього процесу. В концепції Нової Української школи наголошується, що сучасний заклад освіти повинен працювати на засадах «Педагогіки партнерства», яка передбачає розподіл відповідальності між учнями, вчителями та батьками, де кожен бере на себе відповідальність, а не перекладає її на інших [9].

У ряді досліджень розглянуто психологічні аспекти конфліктів у контексті проблем вікової кризи (Л. Божович, Л. Виготський), шкільної дезадаптації (І. Дубровіна, В. Каган, О. Савицька) та стереотипів поведінки дитини, сформованих у процесі сімейного виховання (А. Венгер, Н. Коломинський, Ю. Машбиць, Р. Овчарова та інші).

У психології конфлікти вивчаються досить ґрунтовно і різнобічно. Багато досліджень присвячені вивченню стилів поведінки людини у конфлікті: конкуренція, пристосування, уникання, співпраця, компроміс (К. Томас, Р. Кілмен, Дж. Мутон, Р. Блейк). Дослідження Н. Гришина, Є. Донченко, Т. Титаренко, Г. Козирев, Н. Анієєва, Л. Мнацакарян, Н. Самоукіна, М. Гобер, Ф. Гитман, Л. О. Котлова, В. Шейнов пов'язані з вивченням проблем конфлікту, його структури, функцій, наслідків, шляхів і технік подолання.

Вивченню шкільних конфліктів приділяли увагу у своїх дослідженнях В. Кан-Калик, А. Леонтьєв, А. Мудрик, М. Рибакіна та інші. Вони наголошують на тому, що попередження і вирішення конфліктних ситуацій у середовищі підлітків багато в чому залежить від особистісних особливостей вчителя: професіоналізму, педагогічного такту та ін. [8; 5].

Певні дослідження обґрунтовують необхідність конфліктів серед дітей підліткового віку і навіть наголошують на тому, що це є закономірним явищем (М. Григор'євська, Т. Давиденко, Л. Рагозіна, В. Соснін). Науковці відзначають, що невіддільним складником розвитку підлітка є саме конфлікт і не зважаючи на те, що він може мати певні негативні наслідки (наприклад, різного роду психічні травми), в ньому закладені великі позитивні функції, і вони можуть виконувати конструктивну роль у вихованні. Такі вчені, як Б. Алмазов, А. Ковальов та інші, концентруються на деструктивних наслідках конфлікту, вважаючи, що в процесі конфлік-

тної взаємодії кожна із сторін планує і здійснює таку дію, яка наносить шкоду опоненту.

Актуальність проблеми, потреби практики та необхідність поглиблення уявлень про конфлікти у підлітковому віці зумовили вибір мети та спрямованості нашої корекційно-розвивальної програми. Під час створення цієї програми ми також спиралися на праці Ю. Гіппенрейтер, Р. Ділтса, В. Сатір, які стосуються питань формування ефективних взаємовідносин між дитиною і дорослими.

Виклад основного матеріалу. У корекційно-розвивальній програмі «Конфлікт крізь призму підліткового віку» поняття конфлікту ми розглядали як невіддільну частину розвитку стратегій соціальної адаптації підлітка. Підлітковий вік дитини 11–14 років – це період біологічної перебудови організму, що супроводжується змінами особистості, які проявляються у підвищенні рівня агресивності, конфліктності, загостренні відносин з найближчим оточенням: друзями, однокласниками, батьками і вчителями. Тому корекційно-розвивальна програма має охоплювати всіх суб'єктів освітнього процесу, а не лише тільки підлітків.

На цей час у спеціальній науковій літературі існує декілька підходів до визначення терміну «конфлікт». Одні вчені визначають конфлікт як зіткнення різноспрямованих сил (інтересів, цінностей, поглядів, позицій, думок) суб'єктів взаємодії (Г. Ложкін, Н. Пов'якель), інші – як суперечність, яка важко вирішується і пов'язана з гострими емоційними переживаннями (К. Платонов), а В. Шейнов – як конфліктну ситуацію плюс інцидент. Він також відмічає, що конфлікт супроводжується тим, що хоча б одна із сторін сприймає його як загрозу своїм інтересам [4]. Якщо людина зустрічається з іншою точкою зору, іншими інтересами, цінностями, потребами і не сприймає їх як загрозу, то це дає можливість діалогу і розширенню свого світогляду. М. Нагаєв термін «конфлікт» розглядає як суперечність, яка виникає між людьми у зв'язку з вирішенням тих або інших питань соціального і особистого життя. А. Анцупов і А. Шипілов запропонували наступне визначення: «Під конфліктом розуміється найбільш гострий спосіб усунення протиріч, що виникають в процесі взаємодії, що полягає в протидії суб'єктів конфлікту і звичайно супроводжується негативними емоціями» [7]. Таким чином, проаналізувавши основні погляди на поняття конфлікту, ми в подальшій роботі приймаємо інтегроване визначення поняття конфлікту.

Конфлікт (від лат. *conflictus* – зіткнення) – зіткнення на індивідуально-психологічному або соціально-психологічному рівнях значущих, конкурентних або несумісних потреб, мотивів, інтересів, цілей, дій і вчинків, коли одна із сторін сприймає дії іншої як загрозу її інтересам. Конфлікт як проблема комунікації веде до пристосування як своєрідної «реакції захисту»; таким чином, постає про-

блема раціонального усвідомлення та можливості подолання особистісних форм конфлікту [3].

Видатний психолог Л. Виготський вважає головним змістом кризи підліткового віку перебудову системи відносин між дитиною і середовищем. Вітчизняні психологи розглядають вікову кризу як зміну особистості дитини, яка регулярно виникає на межі стабільних періодів. У стабільний період відбуваються основні психологічні новоутворення, які призводять до руйнування однієї соціальної ситуації розвитку і виникнення іншої, що і зумовлює вікові кризи (Л. Виготський). Поведінкові критерії кризи – важковиховуваність, конфліктність, впертість, негативізм тощо – є необхідними, в них виявляється єдність негативних і позитивних сторін вікової кризи.

Період, коли у підлітків відбувається різка зміна всієї системи переживань, переосмислення її структури та змісту, прийнято вважати підлітковою кризою. У цей період закономірним є активне протиставлення себе дорослим, випробування власних сил шляхом подолання заборон, усіяка демонстрація самостійності, тим самим підліток пізнає себе, свої можливості, задовольняє потребу в самоствердженні.

Криза підліткового віку проходить три фази:

- негативну (передкритичну) – фазу руйнування старих звичок, стереотипів;
- кульмінаційну – фазу загострення протиріч;
- посткритичну – фазу формування нових структур, побудови нових стосунків.

Для більшості підлітків у цей період характерними є нестійкість настрою, фізичного стану, самопочуття, суперечливість спонукань, вразливість, депресивні переживання [2].

У рамках вивчення конфліктної поведінки в школі можна виділити кілька типів конфлікту: конфлікти в процесі взаємодії вчителя з учнем, між підлітком і батьками, між підлітком і групою, внутрішньо осо-

бистісний конфлікт. Тому корекційно-розвивальна програма «Конфлікт крізь призму підліткового віку» охоплює не лише підлітків, а й усіх суб'єктів освітнього процесу, а саме і батьків і вчителів.

Завдання, які ми ставили перед собою під час розробки програми:

- сприяти формуванню усвідомленості учасників програми – учнів, батьків, вчителів – у питаннях виникнення, ескалації і вирішення конфліктів;
- формування в учасників програми спільного уявлення про конфлікт як про можливий складник міжособистісного спілкування;
- розглянути позитивні та негативні сторони і наслідки конфлікту;
- поглибити розуміння зв'язку спілкування і конфлікту;
- сформувати уявлення про різні види конфліктних ситуацій та стилі їх вирішення;
- сформувати уявлення про конфліктогени;
- навчити аналізувати ситуацію конфлікту з точки зору можливостей і шляхів його вирішення;
- виховувати доброзичливе ставлення одне до одного і до протилежної точки зору;
- сформувати розуміння необхідності вирішення будь-якої конфліктної ситуації.

У програмі конфлікт у кожного із суб'єктів освітнього процесу розбирається з різних сторін (табл. 1) та розглядається з точки зору трьох складників (думаю, відчуваю, дію) (табл. 2).

Основні форми роботи, які використовуються в корекційно-розвивальній програмі «Конфлікт крізь призму підліткового віку»: просвітницькі заходи (лекція, бесіда; заняття з елементами тренінгу); психологічний супровід у вигляді індивідуальних консультацій психолога; об'єднане заняття з елементами тренінгу для батьків з дітьми; «круглий стіл» для батьків і вчителів.

Очікуваними результатами впровадження корекційно-розвивальної програми є:

Таблиця 1

учні	батьки	вчителі
<ul style="list-style-type: none"> – конфлікт «дитина – дитина»; – конфлікт «дитина – батьки»; – конфлікт «дитина – вчитель»; – внутрішній конфлікт. 	<ul style="list-style-type: none"> – конфлікт «батьки – дитина»; – сімейні конфлікти; – конфлікт «батьки – вчитель»; – внутрішній конфлікт. 	<ul style="list-style-type: none"> – конфлікт «вчитель – дитина»; – конфлікт «вчитель – батьки»; – внутрішній конфлікт.

Таблиця 2

думаю	відчуваю	дію
<ul style="list-style-type: none"> – знаю, як виникає конфлікт, як він розвивається, що сприяє його ескалації, що допомагає його вирішити; – усвідомлюю свою мету в конфлікті; – аналізую ситуацію з точки зору можливості вирішення конфлікту; – шукаю шляхи вирішення конфлікту; – планую декілька варіантів вирішення конфлікту; – поважаю думку, погляди інших людей. 	<ul style="list-style-type: none"> – розпізнаю власні почуття; – вмію адекватно виражати свої емоції; – вмію контролювати свої емоції; – розпізнаю емоції оточуючих людей; – поважаю емоції інших людей. 	<ul style="list-style-type: none"> – вирішую конфлікт; – слухаю іншу людину; – аргументую свою точку зору; – пропоную варіанти вирішення конфлікту; – шукаю спільне рішення.

1. Формування єдиного погляду на поняття «конфлікт», оволодіння навичками вирішення конфлікту.

2. Гармонізація відносин між підлітком і батьками, підлітком і вчителями, підлітком й іншим підлітком та вчителем та батьками.

3. Розвиток навичок:

– вміння вирішувати конфлікти;
– вміння контролювати себе, свою імпульсивність;

– вміння вирішувати проблеми, співпрацюючи з іншими людьми;

– вміння слухати співрозмовника;

– вміння розглядати проблеми з різних точок зору;

– терпиме ставлення до точок зору, відмінних від власних поглядів;

– вміння розглядати кілька можливостей вирішення якоїсь проблеми;

– вміння розмірковувати про свої почуття, думки – оцінювати їх;

– готовність до діалогу в конфліктних ситуаціях;

– вміння висловлювати свою точку зору, аргументовано відстоювати її.

4. Як наслідок розвитку цих вмінь – зниження кількості невирішених конфліктних ситуацій, зниження кількості протиріч, зниження можливості створення стресового навантаження на дитину, вчителя, батьків. Створення атмосфери співпраці між дитиною, вчителями, батьками.

Структура корекційно-розвивальної програми «Конфлікт крізь призму підліткового віку»:

I етап «Установчий»:

1. Просвітницький захід для вчителів.

Мета:

– ознайомлення вчителів з програмою «Конфлікт крізь призму підліткового віку»;

– знайомство з очікуваннями вчителів;

– знайомство вчителів з особливостями підліткового віку, особливостями поведінки підлітків в умовах соціальної взаємодії;

– вхідне діагностування.

2. Просвітницький захід для батьків.

Мета:

– презентація батькам програми «Конфлікт крізь призму підліткового віку»;

– знайомство з очікуваннями батьків;

– знайомство батьків з особливостями підліткового віку, особливостями поведінки підлітків в умовах соціальної взаємодії;

– вхідне діагностування.

3. Просвітницький захід для підлітків.

Мета:

– ознайомлення підлітків з програмою «Конфлікт крізь призму підліткового віку»;

– знайомство дітей з особливостями підліткового віку, особливостями поведінки підлітків в умовах соціальної взаємодії;

– вхідне діагностування.

II етап «Основний»:

Заняття для **учнів**:

– «Конфлікт – за і проти» – 2 заняття по 45 хв.

– «Конфлікт з однолітками» – 2 заняття по 45 хв.

– «Конфлікт з батьками» – 2 заняття по 45 хв.

– «Конфлікт з учителем» – 2 заняття по 45 хв.

– «Внутрішній конфлікт» – 1 заняття 45 хв.

Заняття для **вчителів**:

– «Конфлікт: шляхи порозуміння» – 3 заняття по 2 год.

– «Конфлікт з учнем» – 2 заняття по 2 год.

– «Конфлікт з батьками учня» – 2 заняття по 1,5 год.

– «Внутрішній конфлікт» – 1 заняття 2 год.

Заняття для **батьків**:

– «Конфлікт: шляхи порозуміння» – 3 заняття по 2 год.

– «Конфлікт з дитиною» – 2 заняття по 2 год.

– «Конфлікти у родині» – 1 заняття по 2 год.

– «Конфлікт з учителем» – 2 заняття по 1,5 год.

– «Внутрішній конфлікт» – 1 заняття 2 год.

– Об'єднане заняття для батьків і дітей – 1 год.

III етап «Підсумковий»:

– «Круглий стіл» – підсумкова зустріч з вчителями і батьками – 2 год.

– Вихідне діагностування і оцінка результатів.

Перевірка ефективності програми планується через вхідне та вихідне діагностування. Для цього з підлітками проводиться тест «Стилі виходу з конфліктних ситуацій», з батьками та вчителями – тест «Оцінка рівня конфліктності особистості».

Висновки. Отже, впровадження корекційно-розвивальної програми «Конфлікт крізь призму підліткового віку» спрямоване на створення атмосфери співпраці між всіма суб'єктами освітнього процесу, створення атмосфери довіри і готовності до вирішення конфліктних ситуацій. Виконуючи в процесі занять різноманітні групові та індивідуальні завдання, учні отримують досвід вирішення конфлікту, розуміння, що спричиняє конфлікт і що допомагає його вирішенню, здобувають навички, необхідні у повсякденному житті не тільки дитині, а й дорослій людині протягом усього життя в різноманітних контекстах.

Література:

1. Вікова і педагогічна психологія / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін., 2-е вид., допов. Київ : Каравела, 2009. 400 с.
2. Выготский Л.С. Детская психология. *Собрание сочинений* : в 6 т. Москва, 1984. Т. 4. С. 256.
3. Дондюк А. Конфлікт. Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук (голова редко-

- легії) та ін. ; Л.В. Озадовська, Н.П. Поліщук (наукові редактори) ; І.О. Покаржевська (художнє оформлення). Київ : Абрис, 2002. 742 с.
4. Кіржнер Л.О. Конфліктологія : навч. посібн. / Л.О. Кіржнер, М.В. Мартиненко, О.В. Мангольд. Харків : ХНЕУ, 2007. 142 с.
 5. Котлова Л.О. Психологія конфлікту: курс лекцій : навчальний посібник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. 112 с.
 6. Максименко С.Д. Психологічні механізми зародження, становлення та здійснення особистості / С.Д. Максименко, В.В. Клименко, А.В. Толстоухов. Київ : Вид-во Європейського ун-ту, 2010.
 7. Миронова О.М. Конфліктологія : навчальний посібник / О.М. Миронова, О.В. Мазоренко. Харків : Вид. ХНЕУ, 2011. 168 с.
 8. Пов'якель Н.І. Психологія вирішення педагогічних конфліктів. Київ : Шк. світ, 2008. 128 с.
 9. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.12.2016 № 988-р «Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року».
-

Shcherbakova O. O., Klyzhenko Ya. V. The correctional developing program "the Conflict through the prism of adolescence"

The article discusses the issue of preventing conflict situations in educational groups of basic school students by creating and organizing the correctional developing program "the Conflict through the prism of adolescence", for implementation in general secondary education institutions in order to form a common perception of a conflict situation among students, teachers and parents skills necessary for the constructive resolution of conflict situations that will help prevent new and efficient solution of existing conflicts and create an atmosphere of co-operation. Having analyzed the basic views on the concept of conflict, in our work we adopt an integrated definition of the concept of conflict, namely as collisions at the individual-psychological or socio-psychological levels of significant, competitive or incompatible needs, motives, interests, goals, actions and actions when one the parties perceive the actions of the other as a threat to its interests. Conflict as a communication problem leads to adaptation as a kind of "defense response"; this raises the problem of rational awareness and the ability to overcome personal forms of conflict. In the correctional developing program "the Conflict through the prism of adolescence", the concept of conflict is seen as an integral part of the development of adolescent social adaptation strategies. Adolescence of the child – a period of biological restructuring of the body, accompanied by changes in personality, which are manifested in increasing levels of aggression, conflict, aggravation of relations with the immediate environment: friends, classmates, parents and teachers. Therefore, this program covers all subjects of the educational process, not just adolescents. In the process of teaching a variety of group and individual tasks, students gain experience in conflict resolution, understanding of what causes the conflict and what helps to resolve it, acquire the skills needed in daily life not only for the child, but also for the adult throughout life in different contexts. In the article is spelled out and substantiates the purpose of the program; the structure and main activities; describe the expected results of the implementation of correctional developing program.

Key words: conflict, adolescence, age crises, psycho-pedagogical conflict, correctional developing program.